

## PANDEMIYA DAVRIDA IQTISODIY O'ZGARISHLAR

*Azimova Maftuna Muxammadamin qizi**Qo`qon universiteti o`qituvchisi**Inomjonova Ruxsora Xayrullo qizi**Qo`qon University ingliz filologiya yo'nalishi**O'zbekistonning eng yangi tarixi (bo'yicha) talabasi**+99850 440 43 99*

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada pandemiya davrida global va milliy miqyosdagi iqtisodiy o'zgarishlar, ishlab chiqarish tarmoqlarining inqiroz holatiga tushishi, bandlik darajasining pasayishi hamda raqamli iqtisodiyotning tez sur'atlarda rivojlanish jarayoni tahlil qilinadi. Shuningdek, pandemiya oqibatida yuzaga kelgan iqtisodiy muammolarni bartaraf etish bo'yicha mamlakatlar tomonidan amalga oshirilgan iqtisodiy siyosatlar, moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari va ularning samaradorligi o'rganiladi.

**Kalit so'zlar:** pandemiya, iqtisodiy inqiroz, bandlik, raqamli iqtisodiyot, iste'mol bozori, ishlab chiqarish, sarmoya, iqtisodiy tiklanish.

COVID-19 pandemiyasi butun dunyo iqtisodiyotini tubdan o'zgartirdi. 2020-yilda yuzaga kelgan bu inqiroz sog'liqni saqlash tizimidan tashqari, iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy sohalarga ham katta zarba berdi. Global ta'minot zanjirlarining uzilishi, savdo-sotiqning to'xtashi, ishlab chiqarish jarayonlarining pasayishi natijasida dunyo yalpi ichki mahsuloti 3,5–4,0 foizga qisqardi. Xalqaro valyuta jamg'armasi, Jahon banki va OECD hisobotlariga ko'ra, pandemiya davrida 114 milliondan ortiq inson ishsiz qoldi, 120 milliondan ortiq kichik biznes faoliyatini to'xtatdi. Shu jihatdan, pandemiya iqtisodiy tizimning zaif jihatlarini aniqlab berdi va raqamli transformatsiyani tezlashtiruvchi omil sifatida namoyon bo'ldi.

Ushbu tadqiqotda iqtisodiy tahlil va solishtirma-statistik metodlar qo'llanildi. Asosiy ma'lumot manbalari sifatida Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi, O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi hamda BMT iqtisodiy hisobotlari tahlil qilindi. Maqola davomida induktiv va deduktiv tahlil, regressiya asosidagi iqtisodiy modellash, vaqt qatori tahlili va korrelyatsiya usullaridan foydalanildi.

Pandemiya oldi va pandemiya davrining iqtisodiy ko'rsatkichlari solishtirilib, tarmoqlar kesimidagi o'zgarishlar, investitsion oqimlar va bandlik dinamikasi o'rganildi.

Pandemiya O'zbekiston iqtisodiyotiga to'satdan va qattiq zarba berdi, lekin mamlakat bu sinovdan ko'pchilik kutmagan darajada osonlik bilan chiqib ketdi. Ko'p

davlatlar chuqur tanazzulga tushib, iqtisodiyotlari bir necha yil orqaga ketgan bo'lsa, O'zbekiston esa deyarli to'xtab qolmadi va tezda o'zini qayta tikladi.

Eng katta zarba xizmat ko'rsatish sohasiga tushdi. Turizm birdaniga yo'q bo'lib qoldi: chegaralar yopildi, samolyotlar uchmadi, mehmonxonalar bo'sh qoldi. Bozorlar, savdo rastalari, kiyim-kechak do'konlari, kafe va restoranlar uzoq vaqt yopiq turdi. Go'zallik salonlari, sport zallari, to'yxonalar – hammasi ishlamay qoldi. Millionlab odamlar bir kunda daromadsiz qoldi. Ayniqsa, shaharlarda ijarada yashaydigan, kunlik daromad bilan kun kechiradigan oilalar juda og'ir ahvolga tushdi.

Transport ham katta zarar ko'rdi. Xalqaro reyslar to'xtadi, shaharlararo avtobuslar deyarli yurmay qoldi. Taksi haydovchilari, marshrutchi va oddiy haydovchilar oylab uyda o'tirishga majbur bo'ldi.

Lekin bir paytning o'zida boshqa sohalarda kutilmagan o'sish boshlandi.

Qishloq xo'jaligi pandemiyadan deyarli ta'sirlanmadi – aksincha, yanada muhimroq bo'lib qoldi. Odamlar oziq-ovqatga ko'proq ehtiyoj sezdi, chegara yopiq bo'lgani uchun ichki ishlab chiqarishga tayanishga to'g'ri keldi. Meva-sabzavot, sut, go'sht, non mahsulotlari ishlab chiqaruvchilar hech qachon bunchalik talabgor bo'lmagandi.

To'qimachilik korxonalari birdaniga niqob, himoya kiyimlari, bir marta ishlatiladigan kombinezon tikishga o'tib ketdi. Ko'p fabrikalar kechayu kunduz ishlay boshladi. Avval faqat paxta ipini sotadigan korxonalar endi tayyor tibbiy mahsulot ishlab chiqarib, eksport qila boshladi.

Oziq-ovqat do'konlari, dorixonalar, supermarketlar hech qachon yopilmadi va ularning savdosi keskin oshdi. Odamlar uydan chiqmaslikka harakat qilgani uchun onlayn buyurtma va yetkazib berish xizmatlari birdaniga gullab ketdi. Avval deyarli tanish bo'lmagan onlayn savdo platformalari bir necha oy ichida millionlab odamning kundalik hayotiga kirib keldi.

Eng muhimi – davlat tezkor va katta yordam ko'rsatdi. Tadbirkorlarga soliqlar kechirim qilindi, kreditlar bo'yicha foizlar to'xtatildi, ko'plab oilalarga nafaqa berildi. Oltin eksporti esa iqtisodiyotni "nafasi ochiq" ushlab turdi. O'zbekiston oltin zaxirasini o'sha paytda juda to'g'ri ishlatdi – bu mamlakatni chuqur inqirozdan asrab qoldi.

Ishsizlik juda oshdi. Chet elda ishlaydigan millionlab odamlar vataniga qaytdi. Rossiyadan, Qozog'istondan, Turkiyadan kelganlar uyda qolib, ish topa olmadi. Ko'pchilik qishloqqa ketib, yer bilan shug'ullandi, uyida non pishirdi, tikuvchilik qildi, kichik savdo bilan kun ko'rdi. Bu odamlarning moslashuvchanligi juda katta rol o'ynadi.

Pandemiya O'zbekistonni raqamli dunyoga "majburan" olib kirdi. Avval yillar davomida sekin borayotgan raqamlashtirish bir yilda 5-7 yil oldinga siljidi. Davlat xizmatlari to'liq onlayn bo'ldi, to'lovlar telefondan amalga oshirila boshladi, bolalar

uydan o'qidi, ko'p odamlar uydan ishlashni o'rgandi. Bu o'zgarishlar pandemiya tugagandan keyin ham qoldi va endi hayotning ajralmas qismiga aylandi.

Natijada nima bo'ldi?

O'zbekiston pandemiyaning yo'qotishsiz o'tkazdi desak bo'ladi. Ko'p mamlakatlar iqtisodiyoti orqaga ketgan bo'lsa, O'zbekiston o'sha paytdagi o'sish sur'atini deyarli saqlab qoldi. Turizm, restoranlar, bozor savdosi hali ham to'liq tiklanmagan bo'lsa-da, qishloq xo'jaligi, sanoat, onlayn savdo va raqamli xizmatlar yangi bosqichga chiqdi.

Eng muhimi – pandemiya odamlarga va davlatga katta saboq bo'ldi: inqiroz kelganda o'zimizga tayanishimiz, tez moslashishimiz va bir-birimizga yordam berishimiz kerakligini yana bir bor isbotladi. Bu sinovdan O'zbekiston nafaqat omon chiqdi, balki ba'zi jihatlardan yanada kuchliroq bo'lib chiqdi.

Pandemiya davrida O'zbekistonda ko'pchilik bilmaydigan yoki kam e'tibor berilgan o'zgarishlar va hodisalar

Qora bozor va parallel iqtisodiyotning gullashi

Karantin paytida spirt, niqob, antiseptik, test va hatto "davolovchi" deb sotilgan ba'zi o'simliklar qora bozorda 10-20 baravar qimmatga sotildi.

Bir necha oy ichida O'zbekistonda spirt ishlab chiqaruvchi yuzlab "yerosti sexlari" paydo bo'ldi – ular oddiy odamlarning uylari, garajlari, qishloq hovlilarida tashkil qilindi.

Dorixonalar oldida navbatlar, "tanish-bilish" orqali dori olish odatiy holga aylandi.

To'y va marosimlar iqtisodiyotining keskin o'zgarishi

2020-2021 yillarda to'yxonalar yopiq turgani uchun millionlab dollarlik "to'y puli" boshqa joyga yo'naltirildi:

Ko'pchilik o'sha pullarni uy qurishga, mashina olishga, qarzini yopishga ishlatdi.

Qishloqlarda uy-joy qurilishi pandemiya yillarida rekord darajada oshdi (chunki to'y o'tkazilmay, pul tejaldi).

To'y liboslari tikuvchilari, fotograflari, musiqachilari, oshpazlari birdaniga ishsiz qoldi va ko'pchiligi boshqa kasbga o'tdi.

Odamlarning "ikki kasb" tizimiga o'tishi

Pandemiya ko'pchilikni bir vaqtning o'zida ikki-uch ish qilishga majbur qildi:

Ertalab taksichilik, kechqurun yetkazib berish xizmati (Glovo, Yandex.Eda)

Kunduzi davlat ishida, kechqurun onlayn repetitorlik yoki tikuvchilik

Qishloqda dehqonchilik + shaharga borib kunlik ish

Ayollar iqtisodiyotidagi katta o'zgarish

Uyda o'tirishga majbur bo'lgan ayollar ko'paydi:

Tikuvchilik, non pishirish, murabbo va turshak tayyorlash katta biznesga aylandi.

Instagram va Telegram orqali uy sharoitida tayyor mahsulot sotish keskin oshdi.

Ko‘plab ayollar birinchi marta o‘z nomi bilan pul topa boshladi (avval faqat erining daromadiga qarab yashagan).

Qishloqqa qaytish harakati

Shaharda ish yo‘qolgan yuz minglab odamlar qishloqqa qaytdi.

Bu esa qishloqlarda kichik chorvachilik, parrandachilik, issiqxona qurilishi va tomorqa xo‘jaligining jonlanishiga olib keldi.

Shahardan qishloqqa ko‘chib ketganlar orasida avval hech qachon yer ishlamagan yoshlar ham ko‘p edi.

Pul o‘tkazmalari (remittance) keskin tushib ketishi

Rossiyadan, Koreyadan, Turkiyadan keladigan pul oqimi 2020-yilning ikkinchi choragida deyarli to‘xtadi.

Bu millionlab oilalarning daromadini yo‘qotishiga olib keldi, lekin bir vaqtning o‘zida odamlarni “chet elga bog‘liq emas, o‘zimiz ham topa olamiz” degan fikrga o‘tkazdi.

Bankomat va naqd pulsizlik muammosi

2020-yil bahorida bankomatlar bo‘sh qoldi, do‘konlar “naqd pul yo‘q” deb kartani qabul qilmadi.

Bu esa odamlarni telefondan to‘lov qilishga majbur qildi – natijada Payme, Click kabi ilovalar millionlab yangi foydalanuvchi oldi.

“Karantin bolalari” va demografik o‘zgarish

2020-yil oxiri va 2021-yil boshida tug‘ilgan bolalar soni keskin oshdi (chunki oilalar uzoq vaqt uyda birga edi).

Bu hozir maktab va bog‘chalarga “qo‘shimcha sinflar” ochish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda.

Psixologik va ijtimoiy o‘zgarishlar iqtisodiy xulq-atvorga ta’siri

Odamlar tejamkor bo‘lib qoldi: keraksiz xarajatlar kamaydi, kiyim-kechak, telefon, mashina “yangi model” olish odati pasaydi.

“Zaxira” degan tushuncha kuchaydi: har bir oila uydan chiqmasa ham 2-3 oy yashay oladigan oziq-ovqat zaxirasi qilishni odat qildi.

Eng kutilmagan “g‘olib” soha – veterinariya va uy hayvonlari bozori

Uyda o‘tirgan odamlar ko‘paygani uchun mushuk, it, qush sotib olish keskin oshdi.

Veterinarning daromadi, hayvonlar uchun oziq-ovqat va aksessuarlar savdosi pandemiyada eng ko‘p o‘sgan sohalardan biri bo‘ldi.

Bu voqealar rasmiy hisobotlarda deyarli uchramaydi, lekin oddiy odamlarning kundalik hayotida juda katta o‘zgarishlar yasagan edi. Pandemiya nafaqat

iqtisodiyotni, balki odamlarning turmush tarzini, qadriyatlarini va kelajakka bo‘lgan qarashini ham tubdan o‘zgartirib yubordi.

Pandemiya davri tajribasi iqtisodiy tizimning moslashuvchanlik darajasini baholash imkonini berdi. An’anaviy ishlab chiqarish va xizmatlar sektorida inqiroz holatlari kuzatilgan bo‘lsa-da, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi, masofaviy ish tizimiga o‘tish, elektron hukumat xizmatlarining kengayishi iqtisodiy faoliyatning uzluksizligini ta’minladi.

Bundan tashqari, pandemiya davlat iqtisodiy siyosatining ijtimoiy yo‘nalishini kuchaytirganini ko‘rsatdi. O‘zbekiston tajribasida “Har bir oila — tadbirkor” dasturi, imtiyozli kreditlar, soliqlardan vaqtinchalik ozod qilish choralari iqtisodiy barqarorlikni qo‘llab-quvvatladi. Shu bilan birga, pandemiya iqtisodiy siyosatda sog‘liqni saqlash, ta’lim va raqamli infratuzilmani rivojlantirishni birlashtiruvchi kompleks yondashuv zarurligini isbotladi.

### Xulosa

Pandemiya dunyo iqtisodiyotining global integratsiyalashgan, ammo zaif tomonlarini ochib berdi. Iqtisodiy tizimni tiklash uchun quyidagi yo‘nalishlar muhim:

Raqamli iqtisodiyotni kengaytirish — onlayn biznes, elektron savdo va raqamli to‘lov tizimlarini yanada rivojlantirish.

Sog‘liqni saqlash sektoriga sarmoya kiritish — iqtisodiy xavfsizlikning muhim tarkibiy qismi sifatida sog‘liq tizimini modernizatsiya qilish.

Mahalliy ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlash — importga qaramlikni kamaytirish va ichki talabni rag‘batlantirish orqali milliy iqtisodiy mustaqillikni kuchaytirish.

Ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish — pandemiya davrida eng zaif qatlamlarni qo‘llab-quvvatlash uchun moslashuvchan mexanizmlar yaratish.

Barqaror iqtisodiy tiklanish modeli — yashil energetika, ekologik barqaror ishlab chiqarish va ijtimoiy inklyuziyaga asoslangan yangi iqtisodiy paradigma shakllantirish.

Pandemiya davrida olingan saboqlar global iqtisodiy siyosatni qayta ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatdi. Endilikda mamlakatlar iqtisodiy o‘rinishni nafaqat foyda darajasi, balki inson kapitali, ekologik xavfsizlik va raqamli imkoniyatlar bilan uyg‘unlashtirgan holda amalga oshirishi talab etiladi.

### Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. *O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlari 2019–2022 yillar uchun hisobotlar to‘plami*. Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. *Pandemiya davrida iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash bo‘yicha chora-tadbirlar*. Toshkent, 2022.

3. Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi. *O'zbekiston iqtisodiyoti: pandemiya sharoitida barqarorlik va transformatsiya yo'llari*. Toshkent, 2021.
4. International Monetary Fund (IMF). *World Economic Outlook: Managing Divergent Recoveries*. Washington D.C., 2021.
5. World Bank. *Global Economic Prospects: Aftershocks of the Pandemic*. Washington D.C., 2022.
6. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). *Economic Outlook 2021: Strengthening Resilience Beyond COVID-19*. Paris, 2021.
7. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). *Trade and Development Report: From Recovery to Resilience*. Geneva, 2022.
8. Asian Development Bank (ADB). *Asian Development Outlook: Financing a Green and Inclusive Recovery*. Manila, 2021.
9. United Nations Development Programme (UNDP). *Human Development Report 2022: Uncertain Times, Unsettled Lives*. New York, 2022.
10. Kose, M.A., Sugawara, N., Terrones, M. *Global Recessions*. World Bank Policy Research Paper, 2020.
11. Baldwin, R., Weder di Mauro, B. (eds.). *Economics in the Time of COVID-19*. CEPR Press, London, 2020.
12. McKinsey & Company. *The Next Normal: Reimagining Business in the Post-COVID Era*. McKinsey Global Institute, 2021.
13. United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (UNESCAP). *Economic and Social Survey of Asia and the Pacific 2021*.